

I. Právo a sociologie

Nemíníme v tomto článku diskutovat otázku, zda existuje marxisticko-leninská právní sociologie a jaké je její místo v systému věd. Důležité je něco jiného: totiž to, že *dialekticko-materialistický, resp. historicko-materialistický přístup k právu per definitionem implikuje i přístup sociologický*. A to je právě otázka, kterou se budeme zabývat. Je jí ovšem možno rozumět dvojím způsobem. Předně teoreticky, totiž tak, že marxisticko-leninský výzkum práva chápe právo nikoli jako izolovaný normativní systém, ale jako systém sociální, tj. systém, který ve společnosti vzniká a působí, a zkoumá je v tomto kontextu. Druhý aspekt dané otázky, metodologický, spočívá v tom, že věda o státu a právu se ve své metodologii nemůže omezovat na metodu deduktivní, nýbrž musí — kromě dalších metod — používat i metod sociologického výzkumu. V tomto článku budeme přihlížet k oběma těmto stránkám sociologického přístupu k právu.

Spektrum „právní sociologie“ je značně široké a různí autoři je chápou velmi různě. Tak například sovětský autor Vejngold [1962] se omezuje na výzkum práva jako sociologické kategorie, kterou odlišuje od jiných kategorií (například od kategorie ekonomiky, politiky, morálky atd.), četní jiní autoři se zaměřují na výzkum působení práva ve společnosti, resp. jeho efektivnosti [Prušák 1980; Hajn 1980; Kudrjavcev 1980 atd.], ze západní literatury například Zippelius [1980] atd., až konečně francouzský právní sociolog Carbonnier [1972], jehož dílo sotva zaslouží světové proslulosti, jíž se mu dostalo, rozumí „sociologii práva“ nejen sociologii objektivního práva, ale i sociologii právních vztahů, právních skutečností, a podobně činí i další současný francouzský právní sociolog Arnaud [1981] atd.

V této stati vzhledem k jejímu poslání a jejímu rozsahu nelze jít ani do příliš velké šíře, ani do příliš velké hloubky. Omezíme se proto jen na několik metodologických poznámek a na vytyčení některých směrů výzkumu.

II. Společnost a právo: dynamické cílené systémy

1. Aby se zabránilo eventuálnímu zmatení jazyků, k němuž dochází v důsledku nedostatečného vymezení pojmů, je třeba nejprve vyjasnit, co se v této studii rozumí *právem*. Marxistická věda o státu a právu se zatím totiž nedokázala sjednotit na vymezení tohoto základního pojmu svého oboru a spor o něj se s nebyvalou houževnatostí vrací od dvacátých a třicátých let tohoto století [Plotnieks 1978 : 97an.] až dodnes. (1) Příčinou jeho vytrvalosti i dosavadní bezúspěšnosti je nejspíš to, že ve skutečnosti neexistuje jediná univer-

(1) Viz například rozsáhlou diskusi o pojmu práva uspořádanou redakcí časopisu Sovětskoje gosudarstvo i pravo v r. 1979, v jejímž zahájení M. P. Piskotin řekl: „Nikdo z nás se nedomnívá, že dosud vytvořený pojem (složivšejsja ponjatije) práva s postačující úplností charakterizuje tento společenský jev [O ponimanii 1979, 7: 56].“

mem řízeným, přičemž ovšem základní a určující determinans (ordinans) je systém S .

Budeme-li tedy v dalším výkladu pro jednoduchost vyjádření používat výrazu $S \rightleftharpoons P$, máme tím vždy na mysli jeho rozvinutou dialekticky spirálovou formu.

III. Nezbytnost sociologického výzkumu práva

1. Vyličená interakce společnosti a práva jako dynamických a cílených společenských systémů sama ukazuje nezbytnost teoretického sociologického přístupu k právu a jeho konkrétního (empirického) sociologického výzkumu. Omezení právního výzkumu na izolovaný systém P (tj. zejména pozitivistická koncepce právní vědy) může přinést výlučně poznání toho, co ve společnosti jako právo platí, nemůže však dát odpověď na rozhodující právně teoretické a právně politické otázky, proč to platí, jak právo, které platí, ve společnosti fakticky působí, jak, kdy a proč má být platné právo změněno atd. Při právně pozitivistickém, resp. právně dogmatickém výzkumu tedy z obzoru poznání uniká dynamičnost i cílenost práva jako systému: právo je tu zkoumáno jako systém statický a abstrahovaný od svého společenského cíle. Takový výzkum je sice k omezeným účelům též někdy nezbytný, základní a podstatné poznatky o právu však může přinést toliko jeho výzkum sociologický.

2. Tento výzkum má některé gnozeologické, resp. metodologické předpoklady. První z nich vyplývá z toho, že právo, jak o tom byla řeč, je produktem společnosti, že je specifickým *společenským* systémem a jako takové je, zjednodušeně vyjádřeno, součástí společnosti (jejím subsystémem). Zároveň však je právo jako relativně samostatný systém v interakci se společností, jejíž je součástí, a vystupuje vůči ní nejen jako systém řízený, ale i jako systém řídící.

To znamená, že z gnozeologického hlediska se právo jako předmět poznání od společnosti „osamostatňuje“, hypostázuje se (ontologizuje se), takže se stává samostatným předmětem poznání.

Tato hypostáze je nutná i proto, že právě ona umožňuje chápat společnost a právo jako dynamické cílené systémy a pozorovat jejich vzájemné působení. Uspodňuje mimo jiné i sociologický výzkum práva a zároveň vyžaduje, aby jí byly přizpůsobeny metody sociologického zkoumání, aby tedy tyto metody respektovaly gnozeologicko-ontologické „rozdvojení předmětu“ poznání.

Další gnozeologický a metodologický předpoklad sociologického poznání práva vyplývá z toho, že jak S , tak P jsou společenské systémy velmi složité, takže jejich vzájemné působení je jako celek vědeckému poznání (přinejmenším současnými metodami) nepřístupné. Z hlediska sociologického je tedy třeba (a je to i účelné) zkoumat dílčí aspekty uvedené obecné interakce $S \rightleftharpoons P$, například vznik a společenské působení určité právní normy či právního předpisu nebo vznik a společenské působení určitého souboru právních norem (například právních norem upravujících bydlení či silniční dopravu atd., nebo určitého právního odvětví, jako například hospodářského práva apod.).

To tedy budeme mít na mysli tam, kde nadále mluvíme o výzkumu práva; o působení práva atd.

IV. Některé metodologické otázky sociologického výzkumu práva

Dialekticko-materialistická, respektive historicko-materialistická metodologie právní vědy je, jak už bylo uvedeno, sama per definitionem sociologická, ne-

boť zkoumá právo jako společenský (tj. společností vytvořený a ve společnosti působící) systém. Přesto však aplikace sociologické metody v marxisticko-leninské vědě o státu a právu není bez problémů.

1. Především je třeba si uvědomit, že je pouze jednou z metod používaných v oblasti práva. Není, jako ostatně žádná, izolována od jiných a nelze ji aplikovat samostatně. (Tak například induktivní poznatky získané empirickým sociologickým výzkumem nezbytně vyžadují zpracování metodami formálně logickými. Sociologickou metodu lze dále — a podle okolností je to i nutno — aplikovat společně s metodami exaktními, s metodou systémově strukturní, s metodou srovnávací atd.)

Není také univerzální a nemá smysl ji používat tam, kde a priori nemá co říci (jako například při gramatickém či logickém výkladu právní normy), či dokonce tam, kde by — což se též někdy stává — byla pouhou kulisou či dekorací.

2. Další otázkou jsou jednotlivé právně sociologické metody konkrétního sociologického výzkumu. Podle dosavadních zkušeností a poznatků se nezdá, že by při konkrétním sociologickém výzkumu práva bylo zapotřebí specifických metod či postupů, takže se tu uplatňují metody, resp. postupy obecně aplikované v sociologii. Tato skutečnost má jistý reflex i na otázku, zda existuje zvláštní „právní sociologie“ nebo „sociologie práva“. (Existuje-li, pak je vymezena toliko předmětem poznání, nikoli metodami.)

Přesto však budiž upozorněno na dvě metody, které mají (popř. by měly) pro vědu o státu a právu zvláštní význam a které dosud prakticky nejsou aplikovány.

První z nich je sociální experiment, o němž se v právní vědě uvažuje a píše už asi 100 let,(4) u něhož se ale dosud — ač mu i současná marxistická literatura věnuje dost velkou pozornost(5) — vlastně ani nepodařilo spolehlivě určit, v čem spočívá a jaká jsou pravidla jeho provádění. V důsledku toho ojedinělé pokusy vyvolávají pochybnost, zda skutečně jde o sociální experiment, a pochybná bývá i průkaznost jejich výsledků.

Dále je třeba upozornit na význam výzkumu sociálně psychologického.(6) Interakce $S \rightarrow P$, a zejména její část $P \rightarrow S$, se uskutečňuje, zjednodušeně vyjádřeno, působením vůle na vůli, takže sociálně psychologický výzkum je tu přímo indikován a nepochybně by přinesl pozoruhodné poznatky.

Bylo by tedy žádoucí výzkum v oblasti metodologie vědy o státu a právu mnohem více než dosud orientovat na vypracování těchto dvou sociologických metod.

3. Zvláštní zmínky zaslouží dále metoda, kterou shodně s Kazimirčukem nazýváme analýzou statistických dat, oficiálních sdělení, dokumentů a archivních materiálů [Kazimirčuk 1965: 139]. Ani zde sice nejde o specifické zvláštní

(4) Poprvé se, pokud je známo, problematikou sociálního experimentu v právu zabýval J. Ofner v přednášce *Das Experiment im Recht* z 28. 12. 1881 [Ofner 1931: 13an.].

(5) Viz například Hajn [1980: 116 an.]; Kudrjavcev [1980: 248 an.]; Marksisticko-leninskaja obščaja teorija [1970: 150 an.]; Kazimirčuk [1965: 139]; Marxistisch-leninistische [1980: 48an.]; Arctowa-Borucka [1973: 88an.]; Podgórecki [1962] aj.; z buržoazní literatury Carbonnier [1972: 244 an.]; Greenwood [1945] aj.

(6) Psychologické problematice práva věnuje pozornost zejména literatura polská, viz například Arctowa-Borucka [1973: 92an.]; Opalek [1962: 78], který zdůrazňuje blízkou souvislost psychologické a sociologické problematiky práva (s. 78). V naší literatuře se sociálně psychologickou metodou zabývá zejména Hajn [1980: 114an.]; z buržoazních právních sociologů zejména Carbonnier, jenž mluví o právní psychologii [1972: 39an.].

nosti metody samé, ale spíš o míru průkaznosti uvedených pramenů. Jejich oficiální, resp. autentický charakter a zároveň jejich poměrně snadná přístupnost svádějí k přeceňování jejich významu a k vyvozování konečných závěrů z analýzy těchto dokumentů samých. Ve skutečnosti však bývá, alespoň v některých případech, průkaznost těchto dokumentů, přes jejich oficiální charakter, dosti malá a jejich analýzu je třeba doplňovat metodami jinými.

Vezměme za příklad soudní spisy, které bývají spolu s justiční či jinou statistikou nejčastějším předmětem právně sociologické analýzy. Jejich analýza může být eventuálně postačující metodou poznání funkce určitého soudu či soudů určitého stupně či kraje atd., i když sama analýza spisů ani o této funkci neřekne všechno. Soudní spisy však nejsou jen zrcadlem činnosti soudu, ale i zrcadlem působení práva, resp. jeho efektivnosti ve věcech soudem rozhodovaných. A právě jako takové jsou z hlediska sociologického výzkumu nejzajímavější a též nejčastěji používány. Jsou ovšem zrcadlem velmi mezerovitým a jeho nekritické používání může vést k značně zkresleným výsledkům.

Obdobné platí o spisech arbitrážních, jakož i o soudní, prokurátorské a bezpečnostní statistice atp. Společným problémem analýzy uvedených spisů i statistik je to, že ani v tzv. věcech justičních či arbitrážních, tj. věcech, o nichž přísluší rozhodovat soudům či hospodářské arbitráži, se zdaleka ne všechny „případy“ dostanou před soud (před prokuraturu či před orgány bezpečnosti) nebo před hospodářskou arbitráž. Tak například sama analýza soudního rozhodování ve věcech občanskoprávních služeb (tj. služeb ve smyslu čtvrté části občanského zákoníku), jichž jsou denně občanům poskytovány milióny, by beze všech pochybností svědčila o tom, že poskytování těchto služeb u nás je bezporuchové. Počet případů služeb, o nichž rozhodují soudy, je totiž vzhledem k jejich úhrnnému počtu nepatrný, takže by se dalo soudit per eliminationem, že k porušování práva vadnou jakostí poskytnuté služby, prodlžením s jejím poskytnutím, šízením na ceně atd. prakticky nedochází. Ve skutečnosti však soudní judikatura pro tento závěr dostatečným důvodem není, a to prostě proto, že naprostá většina takovýchto porušení práva se před soud vůbec nedostane. Jejich velká část se totiž vyřídí (ať uspokojivě pro zákazníka či neuspokojivě) v tzv. reklamačním řízení, v dosti četných případech, zejména jde-li o drobnější porušení práva, zákazník rezignuje a neobráť se nejen na soud, ale ani nereklamuje nebo se spokojí s neuspokojivým výsledkem reklamáce. Jistá část drobných porušení práva zůstane zákazníkovi skryta.

Obdobně nedostatečná průkaznost samotné analýzy dokumentů, resp. statistiky se projevuje i v jiných odvětvích práva, včetně práva trestního. Tu lze například srovnat skutečnost, že v trestní judikatuře československých soudů se nevyskytují případy trestného činu genocidia podle § 259 trestního zákona a že se vyskytuje jen zcela nepatrný počet případů trestného činu úplatkářství podle § 160 trestního zákona. Pokud jde o genocidium je mlčení judikatury celkem spolehlivým důvodem poznání, že se u nás trestný čin genocidia nevyskytuje. Naproti tomu není třeba být velkým právním sociologem, aby bylo jasno, že nepatrný počet judikovaných případů úplatkářství nedává důvod k závěru, že úplatkářství u nás není společenským problémem.

Uvedené příklady a pochybnosti neznamenaají ovšem podceňování metody analýzy dokumentů a statistik. Spíše varují před jejím přeceňováním. Taková analýza je při sociologickém poznávání práva významná a nezbytná, je ovšem třeba ji provádět kriticky a zpravidla v souvislosti s jinými metodami.

4. Poslední poznámka se týká nikoli teoretické, ale praktické stránky aplikace sociologických výzkumných metod ve vědě o státu a právu. Od právních vědců lze sice očekávat nejen způsobilost zhodnotit publikované (a popřípadě

i nepublikované) výsledky konkrétního sociologického výzkumu, ale i určité zvládnutí jeho jednotlivých metod. V složitějších věcech však hrozí nebezpečí „amatérského“ sociologizování, které zpravidla přináší spíš škodu než prospěch. V takových případech je žádoucí provádět výzkum či jeho část v interdisciplinární spolupráci se sociology.

V. Základní směry sociologického výzkumu práva

1. Výzkum systému P

Na začátku jsme systém *P* vymezili jako uspořádanou soustavu (třídu) obecně závazných pravidel lidského chování ve společenských vztazích. K tomuto vymezení je třeba se vrátit a položit konkrétní otázku, která pravidla lidského chování jsou prvky této třídy.

V uvedené definici je především implikováno, že jsou to pravidla vydaná nebo alespoň sankcionovaná státem [např. Marksisticko-leninskaja 1970 : 343, 375]. Jinak by v právním smyslu nebyla obecně závazná. Z hlediska československého práva je dále důležité dodat, že jsou to pravidla formálně vydaná v písemné formě, že to tedy je psané právo [lex scripta], vytvořené činností státních legislativních orgánů. Marxisticko-leninská teorie státu a práva do nepříliš dávné doby o tom nepochybovala a ani dnes o tom většinou nepochybuje [například Zivs 1980 : 152an. ; 176an.].

Přesto však každodenní zkušenost, dosud ovšem spíš intuitivně vnímaná než sociologicky zjištěná, ukazuje, že víra v univerzálnost psaného práva v socialistických zemích není neotřesitelná. Autor této stati o dosavadní koncepci monopolu psaného práva v socialistických zemích vyslovil pochybnosti již před více než patnácti lety [Knapp 1969 : 67an.], přední maďarský autor G. Eörsi dnes výslovně mluví o soudcovském právu v socialistických zemích [Eörsi 1979 : 552an.] a IV. berlínské právně teoretické sympozium, konané koncem r. 1981, otázku působení aplikační činnosti (soudcovské i jiné) na tvorbu práva učinilo hlavním předmětem svého jednání. (7) A právě na tomto sympoziu zazněly hlasy upozorňující na to, že sociologicky chápaný pojem objektivního práva, resp. jeho tvorby, se značně liší od těchto pojmů získaných spekulativně deduktivním odvozováním z pozitivního práva samého.

Problém, který se tu klade, lze vyjádřit obecně tak, že existují normy, které, ač nemají povahu norem právních, tj. norem vytvořených státními legislativními orgány procesem stanoveným pro tvorbu právních norem, fakticky ve společnosti působí tak, jako by právními normami byly. Konkrétně se to týká zejména konstantní judikatury soudů (především publikovaných rozhodnutí a stanovisek soudů nejvyšších) a judikatury arbitrážní a dále tzv. organizačních (autonomních, lokálních) norem administrativních orgánů a zejména orgánů hospodářského řízení. Tyto otázky, které souvisí s obtížnými teoretickými problémy, jako je vymezení pojmu právní normy, problém hierarchie právních norem, věčný problém tzv. mezer v právu, otázka mezi interpretace práva a tajemné analogie iuris, i jiné zůstávají nedořešeny a odpovědi na ně jsou velmi různé [svědčí o tom i citované berlínské sympozium] a oscilují mezi koncepcemi zcela konzervativními a názory snad až příliš radikálními. V této studii však nejde o odpovědi, ale o otázky samy. Dosavadní diskuse nepochybně naznačuje, že — nemá-li se spíš ustrnout na víře než do-

(7) Téma IV. berlínského právně teoretického sympozia, konaného ve dnech 8. a 9. XII. 1980, se nazývalo *Vlivy působení práva a jeho společenské účinnosti na socialistický proces tvorby práva* (dokumenty sympozia budou vydány Ústavem teorie státu a práva AV NDR v Berlíně).

jít k poznání — uvedené otázky nejsou řešitelné bez spolehlivého sociologického výzkumu, který do jejich řešení může vnést docela nové světlo.

V mezinárodním měřítku je obdobným jevem faktická změna určitého práva bez jeho změny formální, a tudíž i obdobným sociologickým problémem je tzv. akulturace práva, tj. přizpůsobování jednoho právního systému právnímu systému jinému, zpravidla „silnějším“. Dochází k němu zejména v právních enklávách, jako je například právo provincie Quebec v Kanadě a právo státu Louisiana v USA, dále k němu dochází v důsledku „silnějšího“ právního sousedství (skotské právo ve vztahu k anglickému), v důsledku politické orientace (tak zejména přizpůsobování japonského práva tzv. kontinentálnímu právu typu amerického Common Law) atd. Specifickým případem akulturace práva je vzájemné ovlivňování různých právních systémů, resp. různých právních kultur v téže zemi, jako tomu bývá v zemích islámských a v rozvojových zemích afrických.

2. Výzkum působení $S \rightarrow P$

a) Potřeba právní úpravy

Výzkum působení $S \rightarrow P$ se pohybuje v oblasti legislativní politiky a teorie legislativy. Jde při něm především o sociologický výzkum potřeby právní úpravy určitých společenských vztahů, tj. potřeby vydání nové právní normy, resp. změny (novelizace) právní normy dosavadní. Patří sem však i výzkum potřeby, resp. možnosti odstranění právní úpravy společenských vztahů, které napříště už právem upraveny nebudou, popřípadě depenalizace určitých činů apod.

Při sociologickém výzkumu potřeby nové právní úpravy (jak budeme sumárně nazývat výše uvedené případy) jde o zjištění její *objektivní* potřeby. Tuto víceméně samozřejmou skutečnost je třeba výslovně uvést a zdůraznit proto, že vznik právní normy je proces, v němž se výrazným způsobem uplatňují i prvky subjektivní, totiž vůle působit na to, aby se lidé v určitých společenských vztazích chovali určitým způsobem, a zároveň i vůle vydat právní normu, která by své adresáty k takovému chování zavazovala a zároveň je k němu vychovávala. Tato obojí vůle je koneckonců vůle společenská, vůle třídní. Třídní vůle se však v oblasti legislativy vytváří dosti složitým, více či méně formalizovaným procesem, v němž se vždy uplatňuje i vůle individuální, a to zpravidla individuální vůle většího počtu osob, počínaje osobami, které dávají první podnět k vydání právní normy, až k osobám, které návrh právní normy v závěrečném stadiu legislativního procesu schvalují (poslanci zákonodárného sboru, členové vlády, pokud jde o vládní nařízení, ministr, pokud jde o právní normu vydávanou ministerstvem ve smyslu č. 80 a 139 ústavního zákona o československé federaci atd.). Tento subjektivní prvek v tvorbě právních norem, který je obzvláště výrazný u podzákonných norem, s sebou nese i nebezpečí subjektivismu, jenž se pak projevuje v přemíře právních norem, v neefektivnosti jejich působení atd. Hradbou proti těmto subjektivistickým nedostatkům právního řádu je právě sociologický výzkum přinášející objektivní poznatky o společenských předpokladech vydání nové právní normy a o potřebě jejího vydání.

Výzkum potřeby právní úpravy určitých společenských vztahů předpokládá sociologický výzkum těchto společenských vztahů samých, zjištění jejich pravděpodobného vývoje a jeho ovlivnitelnosti působením právní normy a přirozeně i žádoucího směru jejich vývoje, tj. žádoucího modelu dotyčného společenského vztahu, k jehož dosažení má právní norma působit. Jde-li o právní úpravu vztahů již právem upravených, což je pravidlem, náleží k tomuto vý-

zkumu i zjištění a zhodnocení působení dosavadní právní úpravy. V této věci se tedy sociologický výzkum působení $S \rightarrow P$ stýká s výzkumem působení $P \rightarrow S$, o němž bude řeč dále.

b) Vhodnost právní úpravy

Výzkum potřeby nové právní normy implikuje dále zjištění adekvátnosti právní úpravy, tj. vhodnosti právní normy jako prostředku k dosažení legislativním záměrem sledovaného společensky žádoucího stavu. Existují totiž společenské vztahy, k jejichž úpravě se právo nehodí a pro jejichž regulaci jsou vhodnější mimoprávní normativní systémy. Nerespektování tohoto požadavku, tj. používání (z lehkovážnosti, z pohodlnosti, z byrokratismu) právních norem tam, kde jich není třeba, vede zpravidla k fiasku a dokonce k „antiregulativnímu“ působení práva (typicky se tak projevilo prohibiční zákonodárství v USA) a také vytváří přemíru práva, což snižuje jeho společenskou efektivnost. Představme si právní normu, třeba vyhlášku příslušného ministerstva, která by stanovila závazná právní pravidla, jak se lidé mají chovat ve frontě v obchodě.⁽⁸⁾ Taková právní norma by byla neúčelná a nesmyslná přinejmenším ze dvou důvodů. Předně proto, že je na první pohled neefektivní, neboť by prakticky nebyla vynutitelná, ale hlavně proto, že jí není zapotřebí, poněvadž lidé ve frontě ve vlastním zájmu zachovávají určitá pravidla chování, aniž byla stanovena právem. Nikoho také nikdy nenapadlo chování lidí ve frontě právní normou upravovat. Nejeden resort ovšem napadlo vydávat právní normy podobně zbytečné, což je jednou a jistě ne poslední z příčin, které vedly k nepřehlednosti našeho právního řádu kritizované i na XVI. sjezdu KSČ [Zpráva 1981 : 43].

c) Extrapolace působení právní normy

Jak vyplývá z toho, co bylo uvedeno dříve, předpokládá sociologický výzkum potřeby nové právní úpravy i určitou, o vědecké poznání stavu a vývoje daných společenských vztahů v minulosti opřenou vědeckou extrapolaci, ústící v konfrontaci představy abstraktního modelu žádoucího stavu a představy působení připravované právní normy. Jinými slovy to znamená, že efektivnost působení právní normy je předmětem výzkumu nikoli teprve po vydání právní normy, kdy se jím stává jako skutečné sociální dění, ale už ve stadiu legislativních příprav, kdy je nezbytné vytvoření co nejspolehlivější a o vědecké poznání opřené představy efektivního působení právní normy v budoucnosti. Obdobné, takřka jác na ruby obrácené extrapolační úvahy je ovšem třeba i v případě, že určitá právní úprava má být zrušena a dotyčný společenský vztah má nadále zůstat právem neupraven. Nesprávnost takovýchto extrapolačních úvah se nezbytně projeví v praxi. Jako příklad lze uvést zákon o osobním vlastnictví k bytům č. 52/1969 Sb., který se v praxi neujal a měl být „oživen“ novelizací provedenou zákonem č. 30/1978 Sb., od níž se očekávalo, že přispěje k řešení bytové situace ve městech. Ani tento předpoklad se však nesplnil a důkladný sociologický výzkum by pravděpodobně ukázal, že nesprávnost představy očekávaného působení novely se týkala nejen odhadu zájmu občanů, ale i vlastního provádění zákona, které četnými omezení málo přispívá k dosažení cílů od novely očekávaných. Jako další případ lze uvést upuštění od právní úpravy tzv. sousedských vztahů v občanském zákoníku z r. 1964. Toto legislativní rozhodnutí bylo motivováno zcela spekulativně vyvozeným předpokladem, že úroveň socialistické morálky dosáhla takového

(8) Pravidly tohoto druhu se zabývá Carbonnier (a to výslovně i pravidly chování ve frontách) a považuje je za pravidla „infraprávní“ [1972].

stupně, že už nebude sousedských sporů a právní úprava sousedských vztahů je tedy zbytečná. Tento předpoklad se ovšem ukázal jako mylný, takže se v současné době uvažuje o obnovení (a zároveň modernizaci) této právní úpravy.

d) Homeostáze právního řádu

V oblasti působení $S \rightarrow P$ je důležitým problémem, na jehož řešení může mít sociologický výzkum významný podíl, *homeostáze* práva jako dynamického cíleného společenského systému, tj. problém dialektické rozpornosti a jednoty objektivně dané dynamičnosti a sociálně postulované stability právního řádu. Tento dialektický vztah dynamiky a stability práva byl marxisticko-leninskou právní vědou prozkoumán dost důkladně [Knapp 1967 : 239an.; Schön-rath 1979 : 177an., 35] a není neznámé ani jeho třídní pozadí. Buržoazní právní řády zdůrazňují především svou stabilitu a ve značné míře (a přirozeně marně) usilují o zabezpečení své neměnnosti [zásada *stare decisis* v anglickém soudcovském právu, zásada *taqlid* v právu islámském atd.]. Socialistická legislativní politika i právní teorie naproti tomu někdy až příliš zdůrazňují nezbytnou dynamiku socialistického práva.

Řešení vztahu dynamiky a stability práva, které souvisí s četnými jinými závažnými problémy, jako je zejména efektivnost práva, právní jistota občanů atd., je třeba hledat právě v homeostázi právního řádu, tj. v jeho funkční rovnovážnosti, která čelí jak retardační stabilitě, tak společensky neodůvodněné dynamice právního řádu. Tím je i řečeno, že sociologická problematika homeostáze právního řádu úzce souvisí s problematikou zjišťování objektivní potřeby změny daného právního řádu a čelení subjektivismu při tvorbě právních norem, o čemž byla podrobněji řeč výše. Homeostatického stavu určitého právního řádu lze totiž dosáhnout toliko tenkrát, je-li právní řád měněn jen tehdy a vždy tehdy, když to vyžaduje změna právní normou upravovaných společenských vztahů.

3. Výzkum působení $P \rightarrow S$

a) Mechanismus společenského působení práva

K výzkumu působení práva na společnost patří v první řadě zatím dost zanedbávaný výzkum mechanismu tohoto působení. Tento mechanismus spočívá, jak už bylo řečeno, v působení vůle (třídní) na vůli (individuální), tj. v působení práva na volní lidské chování a — poněvadž jde vždy o lidské chování ve společenských vztazích — v působení práva na společenské vztahy samé. (Mluvíme-li tedy ze stylistických důvodů někdy o působení práva na lidské chování či na společenské vztahy, resp. o právní úpravě lidského chování či společenských vztahů, znamená to totéž.)

Vzhledem k tomuto volnímu charakteru mechanismu právního působení má jeho výzkum výraznou stránku sociálně psychologickou a náleží do něho především výzkum komunikačního, resp. informačního působení práva. Aby totiž právo mohlo ve společnosti působit, je třeba, aby jeho adresáti měli reálnou možnost je znát. Tento triviální poznatek je v právu samém většinou mlčky předpokládán, takže například v našem právním řádu nikde nenajdeme explicitní ustanovení, že neznalost zákona neomlouvá, a přesto nikdo nepochybuje, že tato zásada platí. Právní věda sice vynaložila nemálo úsilí ke zdůvodnění, k analýze i naopak k zpochybnění právě uvedené zásady, [9] ale

(9) O stále aktuálnosti této problematiky a o obtížnosti jejího řešení svědčí VII. mezinárodní kongres srovnávacího práva, který se konal v r. 1966 v Uppsale a na

donečasně se omezovala na předpoklad znalosti práva u jeho adresáta (na způsob nevyvratitelné domněnky), aniž ji napadlo zabývat se i faktickým komunikačním působením právních norem, tj. výzkumem práva jako společenského informačního systému, který nejen lidem ukládá, jak se mají chovat, ale zároveň je o tom autenticky informuje.

Přitom výsledek komunikačního (informačního) působení práva, tj. jeho znalost, patří k nejčastějším a nejoblíbenějším právním „výletům“ do sociologie.[10] Je to ovšem i pole, v němž nejčastěji dochází k sociologickému „amaterismu“ a kde panuje i značný právně teoretický, resp. právně filozofický pojmový zmatek, související s naprostou nejasností pojmu právního vědomí. O vymezení tohoto pojmu existuje v socialistické literatuře na deset různých, spolu neslučitelných názorů, takže se někdy stává, že se zkoumá právní vědomí, aniž by bylo jasno, co se vlastně doopravdy zkoumá. Přitom jedna ze sporných otázek je právě ta, zda právní vědomí implikuje i znalost platného práva, či zda jde o dvě různé oblasti vědomí, tj. jednak o znalost práva *de lege lata* a jednak o právní vědomí jako od práva odlišný normativní systém obsahující přímé hodnotové soudy o lidském chování, které se mohou lišit od hodnocení vyplývajícího z platného práva, jakož i eventuální hodnotové soudy o platném právu samém (tedy koneckonců hodnotové soudy *de lege ferenda*) [Knapp 1967 : 99an.].

Vyřešení této problematiky nenáleží ovšem sociologii, nýbrž právní filozofii, resp. obecné teorii práva. Z hlediska sociologického výzkumu práva je — nezávisle na uvedeném sporu o pojmy — důležité aby při každém výzkumu „právního vědomí“ (o jehož významu tu nemíníme ani v nejmenším pochybovat) bylo vždy přesně vymezeno, co se zkoumá, zda znalost pozitivně právní úpravy či její znalost a zároveň její hodnocení, či přímé právní hodnocení určitého chování (tj. hodnocení nikoli podle právní normy, ale podle vlastního právního vědomí či právního citu) atd., a jaké předpokládané (hypotetické) závěry mají být daným výzkumem potvrzeny či vyvráceny.

b) Akceptace práva

Tyto úvahy nás konečně přivádějí k další sociologické, resp. sociálně psychologické otázce, tj. k otázce akceptace práva.[11] Politika socialistického státu směřuje k tomu, aby se zvyšovalo výchovné působení práva a aby lidé pravidla daná právními normami zachovávali dobrovolně; tak se socialistická společnost přiblíží Leninem stanovené perspektivě společnosti, v níž už vůbec nebude právního donucení.[12] Masové dobrovolné zachovávání práva předpokládá politickou, etickou i právní výchovu mas vedoucí ke zvyšování úrovně právního vědomí (ve výše uvedeném užším axiologickém významu), předpokládá i zvyšování znalosti práva, což obojí je předpokladem jeho masové akceptace, tj. jeho „přijetí za své“, jeho vnímání nikoli jako vnějšího donucení k nějakému chování, ale jako soustavy pravidel odpovídajících vlastnímu hodnocení lidského chování ve společenských vztazích. Tak například dlužník,

němž tato problematika na základě referátu Imre Szabó tvořila jedno z hlavních témat diskuse [Szabó 1968: 82 an.].

(10) Například Kazimirčuk [1965: 141 an.]; Kudrjavcev [1980: 140. an.]; Syrych [1980: 56 an.]; Prusák [1980: 97 an.; 148 an.] a mnoho jiných. Výsledky zjišťování znalosti práva prováděného anketou byly uveřejněny v časopisu Právník [Jungmann-Eliáš 1971: 476 an.].

(11) Viz například Kazimirčuk [1965: 137 an.]; Prusák [1980: 125 an.], který mluví o adaptaci na právo.

(12) Viz známou myšlenku Leninovu v díle *Stát a revoluce* [1965: 475].

který sám považuje za svou povinnost řádně a včas splnit svůj dluh, nepociťuje příkaz tak učinit, daný mu ustanovením § 71 odst. 2 obč. zák., jako „heteronomní“ normu donucující ho k něčemu, co by jinak neučinil, nýbrž jako pravidlo, s nímž se ztotožňuje, které akceptuje.

c) *Regulativní působení práva*

Do oblasti výzkumu působení $P \rightarrow S$ patří dále specifický výzkum *regulativního působení* práva ve společnosti, tj. vlastní výzkum cíleného působení práva jako řídicího systému. Tu se především znovu setkáváme s kardinální otázkou, co všechno právo zmůže, která se, jak už o tom byla řeč, anticipando promítá i do problematiky přípravy právní normy, tedy do problematiky působení $S \rightarrow P$.

V této otázce se v praxi lze setkat s dvěma krajnostmi: jednak s nihilistickým podceňováním práva a jednak s jeho byrokratickým nadužíváním (zejména ve státní správě a v řízení národního hospodářství). Právem proto připomíná Hajn, že právo není ve společnosti ani bezmocné, ani všemocné [Hajn 1980 : 140; srov. též Szabó 1972 : 231an.].

Zde si všimneme předpokladů, resp. mezi použitelnosti právní normy jako společenského regulátoru. Tyto meze jsou dány povahou společenských vztahů, které mají být regulovány. První z nich spočívá v tom, že musí jít o společenské vztahy, které jsou vůbec regulovatelné, tedy o společenské chování, u něhož má jeho subjekt volbu jak se zachovat, tj. konkrétně, pokud jde o právo, volbu mezi chováním společensky žádoucím a nežádoucím. Chování, které je kauzálně determinováno tak, že jeho určení neponechává žádný prostor pro volní rozhodování chovajícího se subjektu, se přirozeně právní regulaci vymyká a bylo by nesmyslné je upravovat právní normou. (Je možno event. upravit vztahy, které vzniknou jako následek takového mimovolního chování, jako je tomu například při tzv. objektivní odpovědnosti, nelze však přirozeně regulovat takové chování samo.)

Tato skutečnost v praxi nepůsobí obtíží a zpravidla nikoho nenapadne takovéto chování právem upravovat. (Případy, kdy byl souzen pes za to, že kousl listonoše, nebo krokodýl za to, že sežral kozu, jsou spíš svědectvím zákonodárné pošetilosti, než vážnou výjimkou ze zásady, že právní normou lze regulovat toliko volní lidské chování.) Složitější je situace, pokud se týče další podmínky právní regulace, totiž adekvátnosti právní úpravy. O té již byla řeč de lege ferenda, zde si jí všimneme de lege lata. Existuje lidské chování, které sice svou povahou právní regulaci nevylučuje, ale pro jehož regulaci je právo prostředkem nevhodným. K této skutečnosti je třeba přihlížet již při úvahách o tvorbě právní normy. V tu dobu to však někdy nebude jasné, nebo může dojít k omylu v předpokládané efektivnosti právní úpravy atd. Podobnou problematiku vyvolávají případy, kdy právní úprava je nezbytná, ale nepostačuje k dosažení žádoucího homeostatického stavu, což nastává zejména tehdy, jestliže — máme-li použít příměru z lékařství — právo postihuje symptomy choroby, ale neléčí chorobu samu. Přitom v právu (zejména v právu trestním), kde se mezi legislativními a právo aplikujícími orgány na straně jedné a rušiteli práva na straně druhé vytvářejí vztahy známé z teorie her, symptomy sociálně patologického stavu často a v rozsáhlé míře zůstávají utajeny a unikají právnímu postihu, jako je tomu u černého obchodu, předražování služeb, úplatkářství atd., ale i nedodržování či nedostatečné využívání pracovní doby, (13) melouchaření atd. Je proto vážným úkolem sociologického výzkumu

(13) Tento problém je, zdá se, univerzální. Svědčí o tom konstatování André Tunca, že v USA činí hodnota „krádeže času“ v továrnách průběrně ročně 100 miliard dolarů [Tunc 1981: 182].

práva (který v této věci nutně překračuje meze právní vědy a měl by být prováděn v interdisciplinární spolupráci se sociology, ekonomy, psychology atd.) zkoumat etiologii právo porušujícího chování (pokud jde o trestnou činnost, zabývá se tím kriminologie), prostředky zvýšení účinnosti práva při odstraňování takového chování atd. a zejména též zkoumat působení mimoprávních normativních systémů [Marksistsko-leninskaja 1970 : 356an.; Slunéčková 1978 : 40], a to jak těch, které působí společensky žádoucím směrem, tj. stejným směrem jako právo, tak těch, které jako „deregulátory“ či „antiprávní normativní systémy“ působí směrem opačným.

d) Efektivnost práva

Problém efektivnosti působení práva je dán cíleností práva jako společenského regulativního systému. Právní norma vždy působí k dosažení nějakého cíle. Jeho skutečné dosažení je v literatuře nazýváno efektivností práva, či — pokud jde o působení určité právní normy — efektivností právní normy, popřípadě určitého souboru právních norem (právního předpisu, právního odvětví apod.). Efektivnost práva pak bývá definována jako vztah mezi skutečným výsledkem působení právní normy a společenskými cíli, k jejichž dosažení byla právní norma vydána. [14]

Efektivnost práva je tedy vlastně per definitionem implikována jeho regulativnímu působení, neboť není myslitelná regulace, která by nesledovala žádný cíl, která by nic neregulovala. Ve skutečnosti však věc není tak prostá. Na začátku bylo řečeno, že právem sledovaný cíl C není samoučelný, nýbrž sám směřuje k určitému společenskému cíli T , že tedy právní norma působí ve směru $C=T$. Z toho vyplývá, že právo bezprostředně působí k dosažení jím samým stanoveného cíle C , který tu funguje, možno-li použít historické reminiscence, jako *causa efficiens proxima*. Tento cíl C je však implikován obecnějšímu a „vzdálenějšímu“ společenskému cíli T , který tu tedy vystupuje jako *causa efficiens remota*. Tak například bezprostředním cílem právní normy omezující rychlost jízdy na silnicích a dálnicích je dosáhnout toho, aby motorová vozidla nejezdila rychleji, než je dovolená rychlost. Hlavním, sociálním cílem dotyčné právní normy však je působit ke zvýšení bezpečnosti provozu na silnicích, ke snížení spotřeby pohonných hmot atd.

Může se ovšem stát, že právní norma ve skutečnosti k dosažení svých cílů nepůsobí, a to buď tak, že sice působí k dosažení cíle C , ale nikoli cíle T , anebo nepůsobí k dosažení jednoho ani druhého. V takových případech právní norma působí neefektivně nebo nepůsobí vůbec, resp. působí neregulativně, či dokonce antiregulativně, tj. společensky nežádoucím způsobem [Kudrjavcev 1980 : 52 an.].

Příčiny deviace regulativního působení práva mohou být velmi různé. Mohou spočívat v právu samém, tj. v nedostatečné kvalitě právní normy (v její nejasnosti, rozpornosti atd.), v nedostatečích legislativního procesu, tj. zejména v nesprávném určení vztahu cílů C a T , a konečně i ve společenských vztazích, které právní norma upravuje. V posledním případě jde zejména o působení zmíněných již sociálních deregulátorů resp. antiprávních normativních systémů [Prusák 1980 : 74 an; Prusák—Hungar: v tisku], tj. sociálních faktorů, které brzdí sociální účinnost právní normy, resp. působí k jejímu obcházení. Pod vlivem těchto faktorů může dojít k tomu, že právní norma sice způsobí násle-

(14) Viz Kudrjavcev [1980 : 22]. Pro zajímavost budiž s uvedenou koncepcí efektivnosti porovnána koncepce západoněmeckého autora Zippelia, jenž stanoví dvě podmínky efektivnosti právní normy, totiž to, že je dodržována a že je vhodným prostředkem dosažení svého cíle [Zippelius 1980 : 98].

dek *C*, nikoli však dosažení cíle *T*, anebo je způsobí jen v omezené, či v závislosti na společenské účinnosti deregulátorů, v nepatrné míře.

Problém efektivnosti práva patří v současné době k sociologickým problémům práva, kterým socialistická právní věda věnuje nejvíc pozornosti. Je to zároveň problematika, při jejímž řešení se zatím nejvýrazněji uplatnily metody sociologického výzkumu. Jako příklad lze uvést výzkum efektivnosti ústavního a správního práva ve vztahu k funkcím a působnosti systému národních výborů v ČSSR, prováděný Ústavem státu a práva ČSAV (zčásti ve spolupráci s Ústavem státní správy v Praze) ve dvou etapách v letech 1974–1978. První etapa výzkumu se zaměřovala na problematiku zastupitelských vztahů národních výborů k voličům a rozvíjení socialistické demokracie v oblasti působení národních výborů; hlavním předmětem druhé etapy výzkumu byly některé otázky komplexního sociálního a ekonomického rozvoje územních obvodů vybraných ONV a MěNV. Při výzkumu bylo jako hlavních metod použito anket, interviewů a analýzy dokumentů.[15]

Výzkum efektivnosti práva je ovšem trvalým úkolem vědy o státu a právu a trvalým úkolem je i zdokonalování jeho metod, včetně zavádění metod exaktních [Gavrilov 1980 : 114 an.].

e) Zpětná vazba a informace

V závěrečné poznámce budiž ještě upozorněno na nezbytnost náležité organizace zpětných vazeb ve státním aparátě, zabezpečujících dostatečnou informovanost o skutečném působení právních norem. Právem konstatují Nikitinskij a Samoščenko, že „bez informace o výsledcích působení právních norem a o jeho vztahu k jejich cíli není možné zjistit jejich efektivnost“ [Kudrjavcev 1980 : 22, 23].

Dostatečností informace se rozumí to, že se informace včas dostane na náležité místo, že se tam dostane v potřebném (tj. ani příliš malém, ale ani příliš velkém) množství a že je pravdivá. Náležitým místem jsou jednak orgány právo aplikující (v oblasti justiční zejména nejvyšší soudy, které mají značnou možnost usměrňovat judikaturu soudů nižších), orgány legislativní, pro něž mohou být, jak už bylo řečeno dříve, poznatky o působení právních norem jakožto určitá forma „regulace chybami“ podnětem k legislativní činnosti (k nové právní úpravě), jakož i orgány politické, tj. ústřední orgány KSČ jakožto orgány určující základní směry a podle okolností i konkrétní opatření legislativní politiky.

Náležitá informovanost o efektivnosti práva není ovšem možná bez spolehlivě fungující zpětné vazby, čímž je zároveň řečeno, že není možná bez dobře zorganizované a dobře fungující struktury „uzlů“, jimiž zpětná informace prochází. Těmito uzly jsou v první řadě státní orgány, jsou to však i orgány společenských organizací, orgány hospodářského řízení, advokáti, resp. advokátní poradny atd. Vždy jsou to však nakonec lidé, kteří mohou subjektivně ovlivnit jak tok informací, tak i jejich pravdivost.

Zpětné vazby, které komunikují informace o efektivnosti právních norem, mají tedy prvky objektivní (struktura uzlů, jejich průchodnost, průchodnost „kanálů“ atd.) i právě uvedené prvky subjektivní. Přímému sociologickému výzkumu jsou přístupny prvky objektivní. Ani prvky subjektivní mu však nejsou zcela nepřístupny; jsou mu přístupny nepřímě, ex effectu, ovšem i z tohoto hlediska je jejich sociologický výzkum nezbytný, i když zpravidla vede k poznatkům o něčem jiném než o efektivnosti působení právní normy. (Tak na-

(15) O metodách a výsledcích uvedených výzkumů viz Grospič [1978: 219 an.] a Mezřický [1981: 807 an.].

příklad poznatek o opětuující se nepravdivosti informace o působení právní normy bude podnětem ke zkoumání, kde a z jakých důvodů k této nepravdivosti dochází.]

* * *

Předchází úvahy o zpětných vazbách nás již zavádějí do oblasti teorie státu, resp. státovědy, kde sociologický výzkum má rovněž rozsáhlé možnosti uplatnění. To však je již mimo zorné pole této studie. Ani v oblasti teorie práva si ovšem tato studie přirozeně nečiní nárok na úplnost, nýbrž se zabývá jen několika málo vybranými otázkami.

Literatura

- Arctowa-Borucka, M.: *Podjęscie psychologiczne*. In: *Metody badania prawa*. Warszawa, Wydawnictwo PAN 1973.
- Arctowa-Borucka, M.: *Podjęscie socjologiczne*. In: *Metody badania prawa*. Warszawa, Wydawnictwo PAN 1973.
- Arnaud, A. — J.: *Où va la sociologie du droit*. Paris, Librairie générale de droit et de jurisprudence 1981.
- Carbonnier, J.: *Sociologie juridique*. Paris, Librairie Armand Colin 1972.
- Eörsi, G.: *Comparative Civil (Private) Law*. Budapest, Akadémiai Kiadó 1979. (Maďarský orig.: 1975.)
- Gavrilov, O. A.: *Matěmaticeskije metody i moděli v social'no-pravovom issledovanii*. Moskva, Nauka 1980.
- Greenwood, E.: *Experimental Sociology*. New York 1945.
- Grospič, J.: *Zpráva o výsledcích empirického průzkumu některých základních otázek činnosti národních výborů a jejich poslanců*. Stát a právo 1978, č. 18.
- Hajn, P.: *Efektivnost hospodářského práva*. Brno, Acta Universitatis Brunensis 36, UJEP 1980.
- Jungmann, B. — Eliáš, J.: *Zpráva o výsledku právní informovanosti čs. občanů*. Právník 1971.
- Kazimírčuk, V. P.: *Pravo i metody jeho izučenija*. Moskva, Juridičeskaja litěratūra 1965.
- Knapp, V.: *Filosofické problémy socialistického práva*. Praha, Academia 1967.
- Knapp, V.: *La création du droit par le juge dans les pays socialistes. Ius privatum gentium*, sv. I. Tübingen, J. C. B. Mohr (Paul Siebeck) 1969.
- Kudrjavcev, N. V. a kol.: *Effektivnost pravovykh norm*. Moskva, Juridičeskaja litěratūra 1980.
- Lenin, V. I.: *Spisy*, sv. 25. Praha, SNPL 1956; sv. 32, Praha, SNPL 1955.
- Marx, K.: *Kritika Gothažského programu*. In: K. Marx — B. Engels: *Spisy*, sv. 19, Praha, SNPL 1966.
- Marx, K.: *Ludvík Fenerbach a vyústění klasické německé filozofie*. In: Marx, K. — Engels, B.: *Spisy*, sv. 21, Praha, Svoboda 1967.
- Marksistsko-leninskaja obščaja těorija gosudarstva i prava. Osnovnyje instituty i ponjatija*. Moskva, Juridičeskaja litěratūra 1970.
- Marristisch-leninistische Staats- und Rechts-theorie*. Berlin, Staatsverlag der DDR 1980.
- Matějček, J.: *Metodologické otázky vztahu vědy o státu a právu a ideologie*. Stát a právo 1981, č. 20.
- Mezřický, V.: *Teoretická východiska a metoda empirického výzkumu činnosti místních orgánů státní moci a správy ČSSR*. Právník 1981.
- Ofner, J.: *Recht und Gesellschaft*. Wien, C. Gerolds Sohn 1931.
- Opalek, K.: *Problemy metodologiczne nauki prawa*. Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1962.
- O ponimanii sovetskogo prava*. Sovetskoje gosudarstvo i pravo 1979, č. 7, 8.
- Plotnieks, A. A.: *Stanovlenije i razvitije marksistsko-leninskoi obščej těorii prava v SSSR*. Riga, Zinatne 1978.
- Podgórecki, A.: *Eksperyment w socjologii prawa*. Państwo i prawo 1962, No. 1.
- Prusák, J.: *Právo v společnosti*. Bratislava, Obzor 1980.
- Prusák, J. — Hungr, P.: *Objektivní a subjektivní právo. Vybrané problémy*. Brno, PF UJEP (v tisku).
- Schönrrath, T.: *Dynamik der gesellschaftlichen Entwicklung — Stabilität und Elastizität des Rechts im Sozialismus*. In: *Das Recht als Widerspiegelung*. Leipzig, Karl-Marx-Universität 1979.

- Slunéčková, J.: *Neprávní normativní systémy a socialistické právo*. Praha, Acta Univ. Carolinae, Iur. 1978.
- Syrych, V. M.: *Metody pravovoj nauki*. Moskva, Juridičeskaja nauka 1980.
- Szabó, I.: *The Social Limits of Law*. Acta Iuridica Ac. Sc. Hung. 1972, No. 14.
- Szabó, I.: *Le rôle actuel de la maxime "Nul n'est censé ignorer la loi"*. In: *Rapports généraux au VIIe Congrès International de droit comparé*. Stockholm, Almqvist & Wicksell 1968.
- Tunc, A.: *La Responsabilité civile*. Paris, Economica 1981.
- Vejngold, J. J.: *Pravo kak sociologičeskaja katēgorija*. Frunze, Kirgizskij gosudarstvennyj universitet 1962.
- Zippelius, R.: *Gesellschaft und Recht*. München, Verlag C. H. Beck 1980.
- Zivs, S. L.: *Istočniki prava*. Moskva, Nauka 1980.
- Zpráva o činnosti strany a vývoji společnosti od XV. sjezdu a další úkoly strany*. Praha, Svoboda 1981.

Резюме

В. Кнапп: Некоторые проблемы социологического исследования права

Марксистско-ленинский подход к праву предполагает и социологический подход к нему, а отсюда неизбежно вытекает необходимость социологического исследования права. Право как предмет представляет динамическую целеустремленную общественную систему, являющуюся подсистемой общественной системы и в то же время находящейся в постоянном социальном взаимодействии с ней.

Социологическое исследование права имеет теоретический аспект и одновременно в нем весьма выразительно получают применение методы (приемы, техники) конкретного социологического исследования, среди которых особого внимания заслуживает проблематика применимости социального эксперимента, а также некоторые специфические вопросы анализа статистических данных и официальных документов.

Существуют три главных актуальных направления социологического исследования права. Первое из них — исследование изолированной системы права, особенно его структуры и его внутреннего развития, включая проблематику т. н. аккультурации права вследствие прямого или косвенного воздействия его окружающей среды, под которой в данном случае подразумевается действие «соседних» правопорядков. Следующим направлением социологического исследования права является изучение воздействия общества на право, в частности, проблематики общественно обоснованной необходимости нового правового урегулирования определенных общественных отношений или изменения регулирующих их до сих пор правовых норм, адекватность, т. е. целесообразность решения данных общественных проблем с помощью права, и наконец, гомеостаз правопорядка, связанный с диалектически взаимосвязанным требованием диалектической динамики и в то же время устойчивости права. Последним направлением исследования является обратное воздействие права на общество. Это направление включает, в частности, проблематику механизма воздействия права как динамической целеустремленной системы на данное общество, проблематику акцептации права, его регулятивного воздействия и дерегуляторов, эффективности действия права в обществе, и наконец, проблематику обратных связей и потока информации по направлению от действия права к правотворческим органам.

Summary

V. Knapp: Some Problems of the Sociological Research of Law

The Marxist-Leninist approach to law also implies a sociological approach hereto, and this entails the necessity of the sociological research of law. Law represents a dynamic, goal-directed social system, a subsystem of the social system, with which it is at the same time in continuous social interaction.

On the one hand, the sociological research of law has its theoretical aspect; on the other hand, ample use is made here of concrete sociological research methods (procedures, techniques). Among these, problems of the applicability of the social experiment and also some specific questions arising in connection with the analysis of statistical data and official documents deserve particular attention.

There are three main actual trends in the sociological research of law. The first of these is the research into an isolated system of law, in particular into its structure and its intrinsic development, including problems of the so-called acculturation of law, i. e. its modification by direct or indirect contact with the environment which, in the given context, implies the action of "neighbouring" systems of law. Another

trend of sociological law research is the examination of the influence exercised by society on law, especially as concerns problems connected with the socially substantiated necessity of a new legal regulation of certain social relations, eventually a change in the hitherto valid legal rules, the adequacy, i. e. suitability of solving the given social problems with the help of law, and finally the homeostasis of the law in connection with the dialectically interconnected requirement of dialectical dynamics and simultaneously stability of the law. The last research trend is the investigation of the reverse impact of law on society. This trend involves, first of all, problems of the mechanism of the impact of law as a dynamic, goal-directed system on the given society, problems of the acceptance of law, its regulative function and deregulators, the effectiveness of the operation of law in society, and finally problems of feedbacks and of the flow of information in the direction from the operation of law to law-making organs.